

A mai lengyel kisebbségpolitika műhelyéből (Michał Jagiello új könyvéről)

Michał Jagiello író és publicista, alpinista és hegyi mentő a rendszerváltozás után több egymást váltó kormány alatt változatlanul kulturális miniszterhelyettes (1989–1997), jelenleg a varsói Nemzeti Könyvtár igazgatója. Új könyvének a főcíme szó szerinti fordításban „Partnerség a jövőért” lenne, alcíme pedig: „Vázlatok a keleti politikáról és a nemzeti kisebbségekről”. A terjedelmes kötet mintegy kétharmadát teszik ki a lengyel keleti politikával foglalkozó fejezetek, a maradék egyharmad foglalkozik a lengyelországi kisebbségekkel. Ugyanannak az éremnek a két oldaláról van szó: a lengyel keleti politika középpontjában ugyanis az egykori Kelet-Lengyelország ma Litvániához, Fehéroroszországhoz és Ukrajnához tartozó területein élő lengyelek, illetőleg az ott fennmaradt lengyel kulturális javak állnak. A könyv egyrészt hatalmas ismeretanyagot tartalmaz e két alapvető kérdés-körben, másrészt betekintést nyújt a rendszerváltozást követő lengyel kisebbségi politika műhelytitkaiba is.

Az előzményekre visszatekintve a szerző konstatálja, hogy az egykori Szovjetunióban rekedt lengyelekkel a szocialista időkben hivatalosan gyakorlatilag nem foglalkoztak, ezek létéről elsősorban csak nyugati emigráns forrásokból lehetett tudni. Legfeljebb családi körben esett szó a „Keleten maradt” lengyelekről. Néhány értelmiségi felszólalt ugyan érdekükben, de ezek a figyelmeztetések visszhang nélkül maradtak. Csak a katolikus egyház tette, amit megtehetett, de az is a lehető legnagyobb csendben. A volt Szovjetunióban sem volt azonban mindenütt egyforma a lengyelek helyzete. Litvániában az ideológiai nyomás ellenére megőrizhették lengyelségüket, ápolhatták nyelvüket és kultúrájukat, míg Fehéroroszországban, Ukrajnában, Kazahsztánban vagy másutt a birodalom belsejében erről szó sem lehetett. A gorbacsovi enyhülés idején a Szovjetunióban élő lengyelek is éltek az új lehetőségekkel, tömegesen vallották magukat ismét lengyelnek, egyesületekbe tömörültek, kulturális és oktatási intézményeket hoztak létre, amelyek informálisan az ottani lengyelek politikai képviselőit is ellátták. Lengyelországban akkor történt alapvető változás a keleti lengyelséggel kapcsolatos politikában, amikor az első szabad választások után Tadeusz Mazowiecki lett a kormányfő. Kezdeményezésére a Miniszterelnöki Hivatalban létrejött egy bizottság, amely kidolgozta a kormánynak a határon túli lengyelekkel kapcsolatos programját. E program értelmében már 1990 februárjában feloszlatták a külföldön élő lengyelek állampárti időkből örökölt „Polonia” nevű társaságát, helyette létrehozták a „Lengyel Közösség” nevű egyesületet, amelyet a lengyel felsőház költségvetéséből finanszíroznak. A keleten élő lengyelek megsegítésére külön állami alapítványt hoztak létre.

Az egykori Szovjetunió területén élő lengyelek három földrajzi-történelmi zónába sorolhatók. Az elsőbe tartoznak azok a területek, amelyek a két világháború között Lengyelországhoz tartoztak, a másodikba azok, amelyek a lengyel–litván állam XVIII. század végi felosztása során kerültek az Orosz Birodalom fennhatósága alá, de a rigai béke után szovjet kézen maradtak, s végül a harmadik csoportba tartozik az összes többi posztsovjét régió. Ez a felosztás nem csak történelmi szempontból érvényes, hanem máig kihat a lengyel–lengyel kapcsolatokra az egykori Szovjetunió területén. Az első zóna lengyel la-

kói nem tekintik magukat emigránsoknak, hanem – egyébként jogosan – úgy vélik, hogy otthon vannak a saját hazájukban, ahol ők az őslakosok közé tartoznak. A második zónában egyrészt több évszázada ott élő lengyelek találhatók, másrészt azonban olyanok is, akik a kommunizmus éveiben költöztek oda, többnyire nem önkéntesen. A harmadik sávban – a volt birodalom hatalmas többi részén – a lengyel szigeteket az egykori politikai száműzöttek, a harmincas években deportáltak és a gazdasági emigránsok utódai képezik. A keleti lengyelek ügye azért is olyan bonyolult, mert összefonódik bizonyos lengyel nemzeti mítoszokkal, elsősorban az egykori keleti végek mítoszával, másrészt az Oroszországgal – pontosabban a cári és a bolsevik birodalommal – szembeni lengyel sérelmekkel. Ugyanezeknek a komplexusoknak a megfelelői megvannak a másik oldalon is. Az oroszok – vagy talán tágabban a „szovjet emberek” között mélyen meggyökeresedett a birodalom nyugalalmát fenyegető lázadó lengyel sztereotípiája, a litvánok, az ukránok és a fehéroroszk között pedig ellenérzést vált ki a lengyeleknek az egykori „keleti végek” iránti nosztalgiaja. A lengyel jelenléte e területeken általában úgy fogják fel, hogy itt évszázadokon át a litván, az ukrán és a fehérorosz elit tudatos ellengyelesítése folyt. Gyanakvással szemlélik a lengyel katolikus egyházat is, mert abban is a polonizáció eszközét látják.

A lengyel politika nem tehet mást, mint hogy megpróbálja összeegyeztetni a keleti határokon túl élő lengyelek igényeit az anyaország politikai lehetőségeivel. A bizottság éppen ezért az igények felmérésével kezdte munkáját. Az ott élő lengyelek alapvető igénye az, hogy teljes jogú állampolgárai akarnak lenni annak az országnak, amelyben élnek. Ebből az európai normák által is alátámasztott fő követelésből adódnak a többiek: az anyanyelvi oktatás, a nemzeti önazonosságot ápoló egyesületekbe tömörülés szabadsága, a saját vallás gyakorlásának a szabadsága, a helyi tömegkommunikációs eszközök használata, állami támogatás saját folyóiratok fenntartására és kulturális rendezvények tartására, az anyaországgal való kapcsolattartás lehetősége. Vannak további várankozások is: kettős állampolgárság, parlamenti képviselő, autonóm körzetek. Amíg azonban az első lista mindenki számára kézenfekvő, addig a második csoport élénk vitát vált ki mind az anyaországban hivatalból a külföldön élő lengyelekkel foglalkozó politikusok, mind pedig maguk az érintettek körében.

A határon túli lengyelek igényeinek mérlegelése során elengedhetetlen annak a vizsgálata, hogy mit nyújt a lengyel állam a területén élő ukránoknak, litvánoknak, fehérorosznak és más nemzeti kisebbségeknek. Ha felmerül a Vilna (Wilno, Vilnius) környéki lengyelek területi autonómiájának a kérdése, nem lehet szemet hunyni az egyre nagyobb számban identitásukat vállaló Opolé (Oppeln) környéki németek helyzete fölött. A szerző saját bevallása szerint ilyen esetekben a „német tesztet” végzi el önmagán: elképzeli, hogy mint lengyel politikus hogyan fogadná, ha a német kormány azzal a javaslattal állna elő, hogy Opolében legyen német színház, vagy hogy Wrocławban (Breslau) és Gdańskban (Danzig) vendégszerezepeljen egy olyan Németországból hozott kiállítás, amely a több évszázados itteni német jelenléte dokumentálja. „Csak akkor lesz jogom a lengyel kulturális intézmények ügyét szorgalmaznom a litván hatóságoknál, ha leküzdöm magamban az ellenállást ezekkel a hipotetikus vagy valóságos német javaslatokkal szemben” – vallja Michał Jagiełło.

Ez a gondolkodásmód az egész könyvön végigvonul. Ha a zsitomiri (Ukrajna) lengyel katolikus püspökre gondol, aki szerény kunyhóban lakik, miközben az egykori püspöki palotában ma képzőművészeti múzeum van, eszébe jut a przemysli görög katolikus püspök, aki szintén szerény hajlékban lakik, mert a görög katolikus püspöki palotába egykor szintén egy képzőművészeti múzeumot költöztettek. Így átérzi az ukrán hatóságok helyzetét, akik nem tudnak hirtelen helyiséget biztosítani a zsitomiri képtárnak, amint a pre-

myśli hatóságok sem tudják hová költöztetni az ottani múzeumot. A zsitomiri lengyel püspök a hívek összefogásával helyrehozta a kommunizmus éveit elhanyagolt katolikus temetőt, és nem hiszi el, amit a szerző tud: a lengyelek sem kímélték mindig a más felekezetű és nemzetiségű temetőket. Az ukrainai és fehéroroszországi romosodó katolikus templomokat látva nem felejtí számos lengyelországi protestáns, zsidó, ortodox és görög katolikus szentély sorsát.

Nem könnyű Lengyelországban sem egyetértésre jutni ezekben a kérdésekben, de legalább az alapelvekben célszerű lenne megegyezni. Ezek közé tartozik a szerző szerint az, hogy a lengyel bel- és külpolitikának állandóan figyelemmel kell lennie a határokon túli lengyelekre. Egy adott országnak a lengyel kisebbséghez való viszonya megkerülhetetlen tényezője az illető országgal szemben folytatott lengyel politikának. Érvényes ez az Oroszországgal, Litvániával, Fehéroroszországgal, Ukrajnával fenntartott kapcsolatokra is. A keleti határokon túl élő lengyelek ugyanakkor komoly szolgálatot is tehetnek Lengyelországnak és Európának, ha kihasználják kettős kötődésükből adódó előnyeiket.

A lengyel politika néha igen kényes helyzetbe kerül. A legbonyolultabb kérdés a Fehéroroszországhoz való viszony. Nem kétséges, hogy Lengyelország számára előnyös, hogy keleti határain független államok – Litvánia, Fehéroroszország, Ukrajna – választják el Oroszországtól. Litvánia és Ukrajna merészen elvágta a birodalmi kötelékeket, ezért velük könnyebb a kapcsolattartás. Fehéroroszországban azonban a lakosság jelentős része Oroszországhoz húz. Aljakszandr Lukasenka elnök [első ízben] választások útján került hatalomra, s a politikusok számára csaknem egyedül ez a döntő, amikor e fura állammal szemben követendő politikát mérlegelik, s többnyire opportunisták álláspontjára helyezkednek: nem szívetelnek el, de nem is legitimálják az elnököt. Lengyelországnak azonban különleges érdekei vannak Fehéroroszországban. Először is a fehérorosz elem fontos összetevője volt a Litván Nagyfejedelemségnek, majd a közös lengyel–litván államnak. Másodsorban: a modern fehérorosz nemzettudat ébresztői között számos lengyel gyökerű nemesi értelmiségit találunk. Harmadsorban: Lengyelország biztonsága egy független, demokratikus Fehéroroszországtól is függ. Negyedsorban: népes lengyel kisebbség él ott, amelynek sorsa szorosan összefonódik a köztársaság többségi lakosságának sorsával. Mindezek a lengyel politikát óvatosságra intik a Minszkkel kialakított kapcsolatokban. „Nem szabad megsértődnünk a fehérorosz népre, de nem is szabad úgy tennünk, mintha Aljakszandr Lukasenka rezsimje csak ennek az államnak a belügye lenne” – fogalmaz a szerző. Rámutat arra is, hogy a lengyel politika nem hagyhatja figyelmen kívül a lengyelországi fehéroroszok szellemi vezetőinek véleményét sem. Azonban a lengyelországi fehérorosz kisebbség véleményformálói sem egysegiesek a Lukasenka-rendszerrel szemben folytatandó taktika tekintetében. Két koncepció versenyez egymással: a „határozott” és az „engedékeny”. A „határozott” álláspont képviselői szerint nevükön kell nevezni a dolgokat, és a minimálisra kell csökkenteni a kapcsolatot az elnökkel és csapatával. Az „engedékenyek” szerint a kisebbség ne határolódjék el az anyaországtól egyrészt nemzeti érdekből, másrészt gyakorlati okokból, mivel a lengyelországi fehéroroszok nemzeti tudatának fennmaradásához szükség van a Fehérorosz Köztársaság hivatalos tényezőinek erkölcsi és anyagi segítségére. Erre a „határozott” álláspont egyik képviselője azzal válaszolt, hogy a hivatalos Fehéroroszország azzal ajándékozhatná meg igazán a határon túli nemzettársakat és az egész világot, ha rendet teremtené otthon, és az ország végre modern állammá válna. Megszólalt a vitában Szokrat Janovics (lengyel névváltozat: Sokrat Janowicz), a neves író is, aki szerint az eloroszosodott és eloroszosodó Fehérorosz Köztársaság már nem képes betölteni azt a szerepet, hogy a világ fehéroroszainak a központja legyen. Ez a helyzet felértékeli a lengyelországi fehéroroszok szerepét, mert az ő kultúrjuk még az élő fehérorosz nyelvre épül. Az anyaország degradálódásával a lengyel-

országi fehérorosz nemzeti kisebbség egy európai kis néppé válhat.* A jelenlegi fehérorosz elnökkel szembenálló lengyelországi fehéroroszek szeretnék elszigetelni a köztársaság mai urait. Moralista álláspontra helyezkednek, amelyben nem marad hely annak a politikai pragmatizmusnak a számára, amely még a diktatúrákkal is fenntartja a kapcsolatot, anélkül hogy legitimálná a partnert. Ezt a bonyolult – bár morális szempontból támadható – játékot úzte évtizedeken át a római katolikus egyház az úgynevezett szocialista országokkal. A szerző szerint Lengyelország nem helyezkedhet a Fehérorosz Köztársaság teljes izolálásának az álláspontjára, hanem meg kell próbálnia befolyásolni a fehérorosz politikát. E bonyolult viszonyok közepette előtérbe kell helyezni a kulturális kapcsolatok ápolását. A lengyel keleti politikának úgy kell manővereznie, hogy elméletben és gyakorlatban Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna teljes függetlensége mellett foglaljon állást úgy, hogy eközben ne kerüljön konfliktusba Moszkvával. Támogatni kell a közvetlen szomszédokat, de politikai kalandorság nélkül.

Ebből a szempontból igen tanulságos a lengyel–litván kapcsolatok története is. A két világháború között a Vilna miatt elmérgesedett viszony árát mindkét oldalon a túszként kezelt kisebbségek fizették meg. Jelenleg Litvánia lakosságának 7–8 százaléka tartozik a lengyel kisebbséghez, míg a litván kisebbség Lengyelországban a lakosság 1 százalékát sem éri el. A lengyelországi litvánok Suwałki környékén a vidék őslakosságát képezik, a litvániai lengyelek is több száz éve élnek lakóhelyükön. Az újból függetlenné vált Litvániában az öntudatra ébredt többségi nemzet részéről felvetődött, hogy a litvániai lengyelek tulajdonképpen ellengyelesedett litvánok, ami a relitvanizáció rémét keltette a lengyelekben, s a lengyelek egy része inkább óhajtotta volna Moszkva fennhatóságát, mint az új nemzetállamét. Ez aztán démonizálta a lengyeleket a litvánok szemében, ami annál is könnyebb volt, mert a litvánok még most is rettegnak attól, hogy elveszthetik a részben lengyelek lakta és lengyel többségű települések övezte Vilniusukat. A Vilna környéki lengyelek pedig ellenük irányuló támadásnak fogták fel a Sajudis vezetete első szabad litván kormánynak azt a törekvését, hogy vezető állást csak litvánul tudó személyek tölthessenek be. Korábban ugyanis Szovjet-Litvániában nem kellett litvánul tudni (meg persze lengyelül sem) ahhoz, hogy valaki vezető lehessen: elég volt az orosz nyelv ismerete. 1991 májusában a vilnai körzet településeinek lengyel önkormányzati képviselői létre akarták hozni a lengyel területi autonómiát, de a litván hatóságok ezt elutasították. A lengyel politika hivatalosan végül nem támogatta az autonómia ügyét, amit a litvániai lengyelek egy része cserbenhagyásnak érzett. Hasonlóképpen vélekedett a litvániai gyökerű lengyelországi értelmiség egy része is. A lengyel–litván viszony a lengyelek szemében sok tekintetben mitikus, irodalmi emlékeken alapul, míg a mai litván állapotok ismerete felületes. Kévszám az önvizsgálat lengyel részről is, állapítja meg a szerző, pedig enélkül aligha érthető a litvánok túlzott érzékenysége minden iránt, ami lengyel.

Részletesen tárgyalja a szerző a lengyel–ukrán kapcsolatokat is a kisebbségek szempontjából. Itt a helyzetet az bonyolítja, hogy a két nép között a múltban nem voltak ritkák a véres leszámolások. A sebeket őrzi a lengyelországi ukránság, a múltbeli ellenségeskedések kihatnak az ukrain lengyelek helyzetére is. A lengyelországi ukránok helyzetét a kisebbségi politika szempontjából az is különlegessé teszi, hogy a Kárpátok északi lejtőin élő lemkók egy része nem tekintí magát az ukrán nemzet részének, hanem hagyományosan ruszinnak határozza meg magát.

* Szakrat Janovics nézeteiről bővebben l. „A lengyelországi fehérorosz irodalom” c. cikkének ismertetését: *Kisebbségkutatás* 10. évf. 2001. 4. sz. 148–150. p.

Sok kényes kérdést vetnek fel a cseh–lengyel és a szlovák–lengyel kisebbségi viszonyok, amelyekről a szerző szintén részletesen szól. Egy-egy rövidebb beszámoló erejéig megemlékezik a tengerparti kasubok kulturális törekvéseiről és a lengyelországi cigányság helyzetéről. A szerző tudatos választása folytán két kisebbség marad kívül a könyv keretein: a német és a zsidó, amelyek tárgyalása a lengyel történelemben és kultúrában játszott kiemelkedő szerepük miatt külön-külön is vastkos kötetet tehetne ki.

Összességében elmondható, hogy Michał Jagiełło könyve – e két tudatosan mellőzött (vagy talán csak további könyvek anyaga számára félretett) nemzetiség kivételével – igen őszintén és önkritikusan ábrázolja a lengyel nemzetiségi politikát a múltban és a jelenben, s e tárgyban nélkülözhetetlen kézikönyv.

(Jagiello, Michał: Partnerstwo dla przyszłości. Szkice o polityce wschodniej i mniejszościach narodowych. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN—Biblioteka Narodowa, 2000. 490 p.)